

21. Ridzwan Salzuriawani Binti, Mokhsein Siti Eshah Binti (2017). Creativity in Preschool Assessment International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. Vol. 7, № 2. P. 543 – 560 [in English].
22. Chronopoulou Elena, Riga Vassiliki (2012). The Contribution of Music and Movement Activities to Creative Thinking in Pre-School Children. *Creative Education*. Vol.3, № 2, 196–204 [in English].
23. Wojciehowski Mandi, Ernst Julie (2017). Creative by Nature: Investigating the Impact of Nature Preschools on Young Children's Creative Thinking. *The International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 6(1). 3–20 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 04.06.2019.
The article was received 04 June 2019.*

УДК 159.923.6
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-3-9

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДЕЦЕНТРАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Кузікова Світлана Борисівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

kuzikova_svetlana@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2574-9985

Щербак Тетяна Іванівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

shcherbak.tetiana1325@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7701-9450

Мета. Здійснити теоретичний аналіз феномену децентрації, описати детермінанти її розвитку на різних вікових етапах життєвого шляху особистості. Проаналізувати результати експериментального дослідження психологічних особливостей децентрації в осіб юнацького віку.

Методи. Із групи емпіричних методів: психодіагностичний метод (тести); із групи методів аналізу (обробки) даних: якісний і кількісний аналіз отриманих результатів, методи комп'ютерної обробки експериментальних даних. Методичний інструментарій: «Діагностика рівня емпатії» (І. Юсупов), «Типи поведінки в конфлікті» (К. Томас), «Егоцентричні асоціації» (Т. Спутрова). У дослідженні взяли участь 80 респондентів, з них 40 осіб чоловічої та 40 осіб жіночої статі. Вік досліджуваних – 18–21 рік.

Результати. Представлено теоретичний аналіз феномену децентрації в контексті психології, висвітлено її особливості з погляду різних наукових тлумачень. Розкрито погляд на поняття децентрації як механізм подолання егоцентризму. Проаналізовано такі компоненти даного феномену, як емпатія, ідентифікація та рефлексія. У роботі описано основні детермінанти розвитку децентрації на різних вікових етапах життєвого шляху особистості. Особлива увага приділяється становленню децентрації як особистісної якості в юнацькому віці. Проаналізовано результати емпіричного дослідження особливостей даного феномену в осіб юнацького віку.

Висновки. У результаті проведеного дослідження здійснено емпіричний аналіз психологічних особливостей децентрації в осіб юнацького віку. Досліджено рівень емпатії респондентів, рівень егоцентризму та преференції поведінки в конфлікті. Установлено, що більшості представників юнацького віку притаманний середній рівень децентрації, який приписується респондентам, готовим подивитися на себе збоку й інтегрувати різні погляди. З'ясовано, що процес розвитку децентрації відбувається нерівномірно. За результатами дослідження вироблено практичні рекомендації щодо підвищення рівня децентрації у представників юнацького віку.

Ключові слова: децентрація, егоцентризм, юнацький вік, емпатія, рефлексія.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF DECENTRALIZATION IN ADOLESCENCE

Kuzikova Svitlana Borysivna,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Psychology

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

kuzikova_svetlana@ukr.net

orcid.org/0000-0003-2574-9985

Shcherbak Tetiana Ivanivna,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

shcherbak.tetiana1325@gmail.com

orcid.org/0000-0002-7701-9450

Purpose of the article is to carry out a theoretical analysis of the phenomenon of decentralization, to describe its determinants of development at different age stages of the life path of the individual; to analyze the results of an experimental study of psychological peculiarities of decentralization of juvenile age persons.

Methods. Psychodiagnostic method (tests) has been used from the group of empirical methods; qualitative and quantitative analysis of obtained results, methods of computer processing of experimental data have been used from the group of methods of analysis (processing) of data.

The methodical tools were: “Diagnostics of the level of empathy” (I. Yusupov), “Types of behavior in conflict” (K. Thomas), “Egocentric Associations” (T. Stutrova). The study has been attended by 80 respondents, 40 of them male and 40 female. Age of studied is 18–21 years.

Results. Theoretical analysis of the phenomenon of decentralization in the context of psychology has been presented; its features from the point of view of various scientific interpretations have been highlighted. A view on the concept of decentralization as a mechanism for overcoming egocentrism has been outlined. The following components of the phenomenon such as empathy, identification and reflection have been analyzed. The main determinants of the development of decentralization at different age stages of the person’s life path have been described in the paper. Particular attention has been paid to the development of decentralization as a personal quality in adolescence. The results of the empirical study of the peculiarities of this phenomenon in juvenile persons have been analyzed.

Conclusions. As a result of the study an empirical analysis of the psychological peculiarities of decentralization in juvenile persons has been carried out. Levels of respondents’ empathy, the level of egocentrism and preferences of behavior in conflict have been researched. It has been established that the majority of representatives of youth are characterized by an average level of decentralization attributed to respondents, ready to look at themselves from one side and integrate different points of view. It has been revealed that the process of decentralization is uneven. Practical recommendations for raising the level of decentralization in the youth have been developed according to the results of the study.

Key words: *decentralization, egocentrism, adolescence, empathy, reflection.*

Вступ

Сучасне суспільство перебуває в безупинному розвитку, постійно змінюється та модернізується, у зв’язку із чим потребує нового типу взаємин між людьми, основними елементами яких є взаємоповага, взаєморозуміння та здатність дивитися на порядок речей очима іншої людини. Психологічно зріла особистість має навички налагоджувати ділову та міжособистісну взаємодію з оточенням, поважає чужий вибір, адекватно і з повагою сприймає інші погляди та реально оцінює ставлення людей до своєї персони. Основною складовою частиною успішної й ефективної взаємодії є така властивість і механізм спілкування, як децентрація, що являє собою здатність змінювати власні життєві позиції, можливість поставити себе на місце іншої людини та подивитися на той самий фено-

мен або проблему з різних позицій. Розвиток децентрації впливає на рівень зрілості особистості, відбувається вдосконалення навичок спілкування.

Особливо важливим періодом для розвитку вищезазваної властивості є юнацький вік. Адже сучасне життя потребує від молодого покоління сформованих умінь децентрації, яка забезпечує успішну взаємодію з оточенням і розвиває вміння конструктивно врегульовувати конфлікти, робить людину ініціативною, відкритою до нових ідей і цікавою для спілкування особистістю. Саме ці якості та вміння необхідні для успішного переходу юнака до дорослого життя, що є надзвичайно важливим та деякою мірою вирішальним процесом. Тому ми вважаємо за необхідне проаналізувати психологічні особливості становлення децентрації в даному віковому періоді.

Мета – здійснити теоретичний аналіз феномену децентрації, розкрити зміст основних її компонентів, простежити розвиток децентрації як якості у процесі онтогенезу людини. Експериментально дослідити її психологічні особливості у представників юнацького віку. Розробити рекомендації щодо розвитку децентрації у процесі навчальної діяльності юнаків.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Поняття децентрації вперше було запропоновано під час дослідження мислення і мовлення людини Женевською школою як протилежне поняття центрації. Центрація – один із фундаментальних механізмів психіки, який забезпечує автономний і стабільний стан індивіда. На особистісному рівні центрація призводить до появи егоцентризму, а в міжособистісній взаємодії може стати основою розвитку механізмів проєкції та стереотипізації, що погіршує процес взаєморозуміння (Коваленко, 2013). Т. Гура вказує на те, що егоцентризм є специфічним видом центрації, адже егоцентризм – це центрація на власному «Я».

К. Васюк стверджує, що надмірна центрація призводить до односторонності в аналізі, виникнення помилок у соціальній перцепції, а з іншого боку, недостатній її рівень спричиняє появу конформності та відсутності власної думки. Тому в такому разі децентрація виступає проміжним ступенем між егоцентризмом і конформністю, коли особистість може адекватно сприймати й аналізувати інші думки, але водночас здатна обстоювати і свою власну (Васюк, 2014: 14–16).

Б. Паригін та І. Кон розглядають децентрацію як здатність індивіда до прийняття своєї соціальної ролі і ролі іншої людини. В. Франкл підтримує думку Ж. Піаже, що децентрація – це механізм розвитку особистості у процесі перетворення смислу образів, уявлень і понять людини з урахуванням можливих поглядів інших людей. Характеризуючи інтелектуальні передумови подолання егоцентризму, Т. Пашукова відзначає, що головні умови формування децентрації у сфері інтелекту – формування операцій угруповання та зворотності, а у сфері соціальних відносин – становлення спроможності до кооперації й координації (Пашукова, 2001: 367–374).

Багато науковців розглядають децентрацію як механізм подолання егоцентризму. Із цього боку найбільш досконало описано феномен децентрації в контексті аналізу процесів соціалізації, когнітивного і морального розвитку особистості. Жаном Піаже обґрунтована вторинна природа децентрації стосовно егоцентризму: знижен-

ня егоцентризму пояснюється не додаванням знання, а трансформацією вихідної позиції, коли суб'єкт співвідносить свою думку з іншими можливими; звільнитися від егоцентризму і його наслідків означає децентруватися. Егоцентризм стосовно децентрації є менш досконалою, але базовою позицією. Перехід від егоцентризму до децентрації характеризує пізнання на всіх рівнях розвитку. Загальність і неминучість цього процесу дозволили Ж. Піаже назвати його законом розвитку: з розвитком інтелекту поступово когнітивний егоцентризм змінюється на когнітивну децентрацію – здатність вільно здійснювати перехід від одного погляду до іншого як у буквальному, так і в переносному сенсі (Виготський, 2015).

Децентрація – це важливий механізм і компонент спілкування, який пов'язаний із розвитком мислення й уявлення, які забезпечують здатність уявляти себе на місці іншого та координувати різні позиції.

Децентрація є механізмом сприйняття людини в її стосунках з іншими людьми. Тому феномен децентрації тісно переплітається з поняттями ідентифікації, рефлексії й емпатії.

Феномен ідентифікації неможливо уявити без механізму децентрації. Оскільки для того, щоб ототожнити власне «Я» з «Я» іншої людини, її особистісними та поведінковими характеристиками, необхідно змінити власну первинну позицію на позицію іншої людини. Отже, виявляється тісний взаємозв'язок децентрації й ідентифікації. Ідентифікація як один із механізмів міжособистісного сприйняття, на думку В. Зликова, забезпечує процес взаєморозуміння й адекватну поведінку. Ідентифікація в соціальній перцепції – це ототожнення індивідом своєї особистості з особистістю іншого. Зв'язок децентрації з ідентифікацією полягає в тому, що в онтогенезі оволодіння ідентифікацією як здібністю приписувати свої особливості, схильності та почуття іншим, а також переживати їх як власні, веде до формування механізмів соціальної поведінки, до встановлення відносин з іншою людиною (Мухіна, 2000: 298–301). Тому можемо стверджувати, що ідентифікація є обов'язковим компонентом поняття децентрації.

Провідну роль у формуванні децентрації відіграє і рефлексія. Рефлексія – це принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення й усвідомлення власних дій. Вона є тим механізмом, який переводить зовнішній діалог у внутрішній. Здійснюючи особистісну рефлексію, людина досліджує себе як суб'єкта спілкування

й отримує про себе як про особистість нове знання. О. Крюкова вказує на зв'язок рефлексії та децентрації, наголошуючи на ролі координації індивідуальних дій. Зв'язок децентрації та рефлексії забезпечує усвідомлення своїх слів, учинків.

Що ж до питання зв'язку феномену децентрації з емпатією, то під емпатією мають на увазі розуміння емоційних станів іншої людини у формі співпереживання, що, безперечно, також є необхідною складовою частиною децентрації. Емпатія не тільки підвищує адекватність сприйняття «іншого», але і сприяє становленню ефективних, позитивних взаємин з оточенням. Емпатію розуміють як емоційний стан, або особливого роду емоцію. Тобто можна стверджувати, що емпатія тим чи іншим чином відображає емоційний бік феномену децентрації, отже, також є важливим із компонентів, що складають це поняття (Hoffman, 2015).

Децентрація як механізм подолання егоцентризму особистості в когнітивній та психодинамічній психологічних парадигмах розглядається на всіх стадіях онтогенезу особистості, на різних вікових етапах життєвого шляху має свої особливості.

На думку Л. Журавльової, свідомість дитини із самого початку є діалогічною, і в ній завжди має місце присутність іншого (Журавльова, 2007: 185–189). На межі першого і другого років життя інша особа стає об'єктом пізнання і розуміння. На другому році життя в дитини розвивається егоцентризм, що пов'язано з відсутністю автономності. Діти 3–4-х років не відрізняють свого психічного від психічного Іншого та не можуть зіставити свій спосіб розуміння зі способом розуміння інших. Близько 4 років відбуваються зміни: своє психічне відділяється від психічного Іншого, стає можливий прогноз поведінки інших людей на основі знань і уявлень про наслідки власної поведінки. У старшому дошкільному віці відбувається істотне зрушення в розвитку розуміння Іншого. Зростає здатність дитини зіставляти різні аспекти ситуацій, розуміти їхнє значення для себе та для інших. На 5–6-му році життя в дітей рівень егоцентризму значно знижується, вони усвідомлюють, що їхнє оточення, а саме батьки, друзі, вчителі – це люди, які мають власні переживання, цілі та думки, які можуть відрізнятись від їхніх власних. З ослабленням егоцентризму в 6–7 років і ускладненням пізнавальної сфери в дітей розвивається здатність до децентрації, основною умовою формування якої є взаємодія з іншими представниками суспільства (Виготський, 2015).

У процесі спільної діяльності внаслідок необхідності врахування позиції іншої

людини в молодшому шкільному віці егоцентризм поступається децентрації, але цілком не зникає. Специфічний сплеск егоцентризму можна спостерігати в підлітковому віці. Молодший підліток дивиться на себе очима оточення, а найбільше очима референтної групи однолітків. Та у старшому підлітковому віці посилюються процеси індивідуалізації особистості. Егоцентризм виступає захисним механізмом цілісності внутрішнього світу. Старший підлітковий вік – пік егоцентризму. Ми можемо спостерігати заперечення будь-яких поглядів, окрім власного, а також різноманітні форми негативізму та бунту. Але наявність егоцентризму та його складників в даному віковому періоді також є необхідним шаблоном розвитку, тому що за центрування на власних внутрішніх почуттях і відчуттях з'являється можливість усвідомити та сприймати себе як унікальну та цілісну особистість (Chambers, 2015).

Наступним періодом онтогенезу людини є юність. Цьому періоду відводиться особлива роль у формуванні децентрації як властивості індивіда. Юність вважається важливим і вирішальним етапом розвитку децентрації. Для представника юнацького віку децентрація є необхідною умовою для успішної взаємодії із соціумом та для інтеграції в доросле життя. Саме в цьому віці активно розвивається логічне мислення, яке стає соціалізованим. Підлітковий егоцентризм іде на спад, юнаки починають приймати на себе дорослі ролі, міркують про своє майбутнє і природу суспільства, до якого мають влитися.

Для цього вікового періоду характерне становлення формального мислення. Юнаки в умовах спілкування та взаємодії змушені доводити власну думку і співвідносити її з поглядами інших осіб. Самопрезентація власних поглядів забезпечує успішність передачі інформації про своє «Я» оточенню, що в результаті сприяє ефективному спілкуванню із соціумом, самореалізації, сприятливій інтеграції й адаптації до нового типу взаємин на новому етапі життя (Кон, 1979).

2. Методологія та методи

Нами проведено дослідження, метою якого було дослідити психологічні особливості децентрації у представників юнацького віку. Об'єктом дослідження став феномен децентрації як психологічне явище, предметом – психологічні особливості децентрації в юнацькому віці.

Учасники. Для проведення даного дослідження нами була підібрана вибірка, яка включила в себе 80 респондентів, з них 40 осіб чоловічої та 40 осіб жіночої статі. Вік досліджуваних – 18–21 рік.

Організація дослідження. Дослідження проводилося в декілька етапів:

1. Аналіз літератури й інформаційних джерел із питання особистісної децентрації та її становлення в онтогенезі.

2. Здійснення експериментального дослідження особливостей децентрації юнаків за допомогою психодіагностичного інструментарію.

3. Узагальнення результатів експериментальної роботи, підбиття підсумків.

Статистичний аналіз. Для досягнення мети дослідження застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: методи системного аналізу, методи причинно-наслідкового аналізу, методи порівняльного аналізу, методи прямого структурного аналізу. Із групи емпіричних методів: психодіагностичний метод (тести); із групи методів аналізу (обробки) даних: якісний і кількісний аналіз отриманих результатів, методи комп'ютерної обробки експериментальних даних.

Був підібраний такий методичний інструментарій: «Діагностика рівня емпатії» (І. Юсупов), «Типи поведінки в конфлікті» (К. Томас), «Егоцентричні асоціації» (Т. Сцутрова).

Отже, в емпіричному дослідженні використано три методики. Першою з них стала методика «Діагностика рівня емпатії», розроблена І. Юсуповим. У процесі дослідження респонденту запропоновано 36 тверджень і 6 варіантів відповідей: «не знаю», «ніколи, або ні», «інколи», «часто», «майже завжди», «завжди, або так». У результаті застосування даної методики ми отримали можливість діагностувати такі рівні емпатії у представників юнацького віку: високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький.

Наступною використаною нами методикою був тест «Типи поведінки в конфлікті», автором якої є К. Томас. Мета даного опитувальника – визначення способів урегулювання конфліктів особистістю. Для опису типів поведінки людей в конфліктах К. Томас визначає двомірну модель регулювання конфліктів, основними категоріями в якій є кооперація, що пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених у ситуацію, і напористість, для якої характерний акцент на власних інтересах. У процесі дослідження випробуваному було запропоновано 30 тверджень, у кожному з яких респондент мав обрати один із двох варіантів, який є більш характерним для його поведінки в конфлікті. За допомогою даного опитувальника ми мали можливість визначити 5 типів регулювання конфліктів, позначені відповідно до двох основних ви-

мірів (кооперація і напористість), як-от: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення та пристосування.

У наступній частині нашого дослідження ми задіяли проєктивну методику «Егоцентричні асоціації» з метою діагностики рівня егоцентризму. У процесі дослідження випробуваному запропоновано 40 незакінчених речень, які треба було завершити першим, що спало на думку так, щоб вийшло повне речення. За допомогою даної методики ми мали можливість діагностувати в осіб юнацького віку такі рівні егоцентризму, як високий, середній та низький.

3. Результати та дискусії

Як уже зазначалося вище, значна кількість учених розглядають децентрацію як механізм подолання егоцентризму. Ці два поняття у працях деяких науковців виступають як протилежні. Егоцентризм – нездатність чи невміння індивіда сприймати думку іншого, сприйняття власної думки як єдиної, що існує. Натомість децентрація – здатність адекватно сприймати, розглядати й оцінювати інші можливі погляди. Тому ми вважаємо за необхідне дослідити рівень прояву егоцентризму у представників юнацького віку.

Результати емпіричного дослідження егоцентризму свідчать, що найбільшій кількості респондентів притаманний середній рівень егоцентризму (40,9%). Високий рівень мають 36,4% усіх досліджуваних. І найменше респондентів із низьким рівнем (22,7%).

Ми вважаємо, що оптимальним рівнем розвитку егоцентризму є саме середній його рівень. Адже особи із завищеним егоцентризмом практично не здатні зважати на інші погляди на речі, сприймають власні погляди за істинні, що значно ускладнює процес комунікації з оточенням і уповільнює процес розвитку особистості. Натомість занадто низький рівень егоцентризму призводить до конформної поведінки, схильності ставити свої потреби на останнє місце та до послабленого усвідомлення себе як унікальної, індивідуальної особистості. Середній же рівень егоцентризму, на нашу думку, найбільше відповідає поняттю децентрації, коли думки оточення беруться до уваги, але і своїм поглядам відводиться належна роль, наявна спроможність відстояти свою позицію. Саме такий спосіб взаємодії із соціумом є найбільш ефективним та веде до постійного, безупинного й якісного розвитку особистості.

У даній частині емпіричного дослідження ми простежили гендерні відмінності отриманих результатів. У представниць жіночої статі здебільшого наявний високий

рівень егоцентризму (42,9%). Середній рівень притаманний 35,7% дівчат, низький рівень – 22,7%. Що ж до чоловіків, то в більшості респондентів діагностовано середній рівень егоцентризму (50%.) Високий і низький показники розділилися навпіл (по 25%). Отже, можемо стверджувати, що більшості представників юнацького віку чоловічої статі притаманний оптимальний рівень егоцентризму, що сприяє успішному розвитку децентрації й ефективній міжособистісній взаємодії, натомість більшість жінок схильні до егоцентричної поведінки. Даний результат можна пояснити тим, що для частини досліджуваних, які з підліткового періоду і досі керуються егоцентричною поведінкою, основною потребою є самовираження, потреба заявити про себе та захист своєї індивідуальності, а не інтеграція в соціум і ефективна міжособистісна комунікація. Можливо, це також пов'язано з тим, що у представників чоловічої та жіночої статі процеси переходу від егоцентризму до децентрації проходять в різному темпі та мають відмінності в розвитку окремих її компонентів, що, у свою чергу, може залежати від різних чинників.

Одним із важливих компонентів децентрації вважається емпатія. Адже саме емпатія відображає емоційний бік феномену децентрації. Ми дослідили названий компонент в осіб юнацького віку за допомогою методики «Діагностика рівня емпатії». За отриманими даними респондентів було розподілено на п'ять груп відповідно до рівнів емпатійності. У результаті проведення емпіричного дослідження виявлено, що для осіб даного віку характерний здебільшого середній рівень вищеназваної складової частини децентрації (ця група виявилася найбільшою й об'єднала 50% досліджуваних). Рівень вище середнього притаманний 18,2% респондентів. Високий рівень емпатійності характерний лише 14,6% від усіх досліджуваних. Рівень нижче середнього продемонстрували 18,2% випробуваних. Низький рівень емпатійності не виявлено взагалі. Отримані результати пояснюються тим, що в юнацькому віці відбувається плавна позитивна динаміка в розвитку емпатії, що свідчить про становлення емпатійності як особистісної якості в цей період, у свою чергу, відбувається і підвищення рівня децентрації та послаблення егоцентричних проявів особистості, які в підлітковому віці були основною стратегією поведінки.

У процесі емпіричного дослідження емпатії у представників юнацького віку нами також виявлено деякі розбіжності в результатах чоловіків і жінок. У представників чоловічої статі найбільший відсоток набрав

рівень нижче середнього (62,5%), середній рівень склав 37,5%, рівня вище середнього та високий у чоловіків виявлено не було. Натомість представницям жіночої статі найбільш притаманний рівень середній (57,2%) та вище середнього (28,6%).

Отримані у процесі дослідження гендерні розбіжності можна пояснити тим, що в чоловіків і жінок здібність до емпатії різна. Вищий рівень емпатії в жінок говорить про вищий рівень їхньої емоційності порівняно із чоловіками. Жінки проявляють більший інтерес до інших людей і прагнуть взаємодіяти саме на емоційному рівні. Тому можемо стверджувати, що емоційний компонент децентрації в респондентів жіночої статі перебуває на більш високому рівні, ніж у чоловіків. Та, згадуючи вище описане дослідження егоцентризму, у якому ми дійшли висновку, що хлопці менш егоцентрично спрямовані, ніж дівчата, можемо стверджувати, що розвиток децентрації в дівчат і хлопців проходить дещо по-різному, а компоненти децентрації розвиваються нерівномірно. Дівчата більше схильні проявляти емоційний бік децентрації, прагнучи до емоційної взаємодії, але водночас вони зберігають егоцентричні прояви через потребу в самоствердженні та обстоюванні власної індивідуальності.

Вивчаючи поведінковий компонент децентрації, ми вирішили, що доцільним буде дослідити типи поведінки в конфліктах, що є найбільш характерними для представників юнацького віку. Результати емпіричного дослідження показали, що 30% осіб юнацького віку в конфлікті обирають стиль поведінки суперництво (змагання), що являє собою прагнення задовольнити лише свої власні інтереси. Трохи менший відсоток (25%) припадає на такий тип поведінки в конфлікті, як співпраця, що передбачає повне задоволення інтересів і потреб обох сторін конфлікту. 20% юнаків віддають перевагу уникненню в конфліктних ситуаціях, що передбачає відсутність прагнення до співпраці та прагнення до вирішення конфлікту загалом. 15% досліджуваних готові йти на компроміс – урегулювання конфлікту завдяки взаємному врахуванню як своєї позиції, так і позиції іншого. І лише для 10% випробуваних характерне пристосування в конфліктних ситуаціях, що являє собою готовність жертвувати своїми власними інтересами та потребами заради іншого.

Якщо враховувати гендерний аспект, то помітно, що стиль поведінки суперництво досить поширений саме в дівчат (33,3%). Також великою мірою дівчатам притаманний такий тип стратегій у конфліктах, як уникнення (25%). Співпраця та при-

стосування набрали однаковий відсоток (по 16,7%). І найменша кількість дівчат використовує в конфліктних ситуаціях такий стиль поведінки, як компроміс. Що ж стосується результатів дослідження чоловічої статі, то найбільша кількість хлопців обирає такий тип поведінки, як співпраця (37%). Суперництво та компроміс обрали по 25% досліджуваних. Уникнення в конфліктних ситуаціях притаманне 12,5% випробуваних. Стиль поведінки пристосування у представників чоловічої статі не виявлено взагалі.

На нашу думку, з вищеописаних стратегій найбільше відповідають поняттю децентралізації стратегії співпраці та компромісу. Адже ці дві стратегії дають можливість урахувати всі можливі погляди сторін і прийти до спільного вирішення проблеми, що максимально задовільнить потреби всіх учасників конфлікту. Отже, за результатами дослідження, представники чоловічої статі мають навички більш конструктивно врегулювати конфліктні ситуації, ніж дівчата, які обирають егоцентричний тип поведінки та здебільшого таку стратегію, як суперництво, що неефективне для врегулювання конфлікту.

На наступному етапі нашого дослідження спробуємо простежити, які преференції в конфлікті обирають особи юнацького віку, яким притаманний високий рівень егоцентризму, низький рівень егоцентризму та високий рівень емпатії.

Особам із високим рівнем егоцентризму притаманні дві стратегії поведінки в конфліктах – суперництво (75%) і співпраця (25%). Як ми бачимо, суперництво обирають більшість егоцентрично спрямованих осіб. Даний результат пояснюється тим, що егоцентричні особи не можуть прийняти до розгляду чужу думку, тому в конфліктних ситуаціях вони обстоюють лише свої інтереси, вступають у відверту боротьбу, досягаючи суто своїх цілей. Цей результат говорить про низький рівень децентралізації осіб із високим рівнем егоцентризму. Представники юнацького віку з низьким рівнем егоцентризму обирають три стратегії з п'яти можливих, а саме: компроміс (16,7%), уникнення (33,3%) та пристосування (50%). Переважаючим стилем поведінки є пристосування. Даний результат пояснюється тим, що особи з низьким рівнем егоцентризму невпевнені в собі та легко піддаються впливу оточення, тому в конфліктних ситуаціях готові поступитися і підкоритися, усупереч своїм інтересам, що буде свідчити про високий рівень конформізму та низький рівень децентралізації. Тому оптимальним є середній рівень егоцентризму, адже особи із середнім його

рівнем обирають здебільшого співпрацю (55%) і компроміс (30%). Це свідчить про легкість у переключенні, уміння інтегрувати різні думки, урахувати інтереси як свої, так і іншої людини.

Що ж до осіб із високим рівнем емпатії, то вони керуються трьома стратегіями, як-от: суперництво (25%), співпраця (50%), пристосування (25%). Провідною стратегією в респондентів даної категорії, як ми простежили, є співпраця. Високий рівень емпатії свідчить про емоційну чуйність, комунікабельність і вміння налагоджувати контакти з оточенням, саме тому емпатійним особам властива така стратегія поведінки в конфліктах, як співпраця, що, безсумнівно, говорить про достатній рівень сформованості децентралізації в емпатійних юнаків.

Розвиток децентралізації в юнацькому віці – це без перебільшення важливий процес, адже саме децентралізація сприяє успішній комунікації із соціумом і вдалій інтеграції в доросле життя. Механізм децентралізації базується на інтелектуальній операції зворотності, що надзвичайно важлива для управління просторовими предметами та соціально-психологічними явленнями. На його базі розвивається здатність людини уявляти себе на місці іншого, яка відіграє важливу роль у набутті соціально-психологічної компетентності.

Розвиток децентралізації відбувається завдяки пізнавальним процесам за розвиненості дивергентного мислення, коли здійснюється пошук і порівняння альтернатив. Формування децентралізації відбувається під дією освітніх впливів. Спеціально організоване навчання має сприяти підвищенню рівня децентралізації.

Для рівномірного розвитку децентралізації та її складників в осіб юнацького віку було б доцільним застосовувати деякі заходи. Спеціально організоване навчання повинно сприяти підвищенню рівня децентралізації. Постає необхідність у тренуванні гнучкості мислення за допомогою завдань, що мають різні способи вирішення, що є одним із важливих засобів і в розвитку особистості. У такому разі було б доцільним використання різноманітних дискусій за найрізноманітнішими проблемами з метою вироблення гіпотетико-теоретичного мислення. Варто звернути увагу і на мистецтво ведення суперечки. Тренування аргументованого викладу власної думки допомагає юнакам у розвитку рефлексії. Важливим моментом у формуванні децентралізації є розвиток діалогічності й уміння зрозуміло для співбесідника говорити, з одного боку, та уважно слухати – з іншого. У такому разі

доцільне використання рольових і ділових ігор, під час яких в учасників активізується орієнтування на думки товаришів, розвиваються здібності координації думок і кооперації спільних зусиль.

Висновки

Отже, важливою складовою частиною у становленні та підтримці взаємин з іншими людьми є децентрація, яка має забезпечити успішну взаємодію із зовнішнім світом. Децентрацією називають механізм подолання егоцентризму особистості, що несе із собою зміну позицій суб'єкта в результаті зіткнення, зіставлення й інтеграції з позиціями, що відрізняються від власної. Децентрація у своєму розвитку проходить декілька етапів відповідно до етапів розвитку особистості, що характеризує даний феномен як стадіальний процес. Розвиток децентрації відбувається завдяки розвитку мислення, уявлення, соціалізації й оволодіння техніками спілкування у взаємодії з іншими. Сприятливим для розвитку децентрації є юнацький вік, у зв'язку з розвитком логічного мислення, яке стає соціалізованим.

Нами проведено дослідження з метою визначення психологічних особливостей децентрації та її складників в осіб юнацького віку. У результаті дослідження ми виявили, що більшості представників юнацького віку притаманний середній рівень децен-

трації, який приписується респондентам, готовим подивитися на себе збоку й інтегрувати різні погляди. Виявлено значні гендерні відмінності в результатах. Така складова частина децентрації, як емпатія, більше розвинена в жінок, однак вони є більш егоцентрично спрямованими, ніж чоловіки, та обирають таку стратегію врегулювання конфлікту, як суперництво, яка свідчить про низьку децентрацію, тоді як чоловіки керуються співпрацею, що, навпаки, говорить про високий рівень досліджуваного нами феномену. Отримані результати свідчать про нерівномірність розвитку складових частин децентрації, у чоловіків і жінок цей розвиток відбувається по-різному.

Вчасно розвинена децентрація сприяє встановленню дружніх, доброзичливих стосунків з іншими, а це, у свою чергу, сприяє адекватному суб'єктивному відображенню різних ситуацій, взаємодій у навчанні, спілкуванні та поведінці. Тому доцільним буде застосування деяких заходів у навчальній діяльності юнаків для більш ефективного розвитку децентрації, серед яких рольові та ділові ігри, заняття риторикою, використання завдань, що мають різні способи вирішення, ведення різноманітних дискусій для вироблення гіпотетико-теоретичного мислення, курси з майстерності прилюдного виступу тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васюк К. Форми прояву егоцентризму в період переживання особистістю вікових криз. *Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні і психологічні проблеми розвитку суспільства* : збірник наукових праць. Донецьк : Донецький інститут ринку та соціальної політики, 2014. С. 12–22.
2. Выготский Л. Психология развития человека. Москва : Смысл, 2015. 1136 с.
3. Журавльова Л. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2007. 328 с.
4. Коваленко А. Психологія міжособистісного взаєморозуміння. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 208 с.
5. Кон И. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989. 255 с.
6. Мухина В. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 456 с.
7. Пашукова Т. Эгоцентризм: феноменология закономерности формирования и коррекции : монография. Кировоград, 2001. 338 с.
8. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1994. 680 с.
9. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 624 с.
10. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности. Москва : Мир, 1994. 320 с.
11. Chambers J.R., Suls J. The role of egocentrism and focalism in the emotional intensity bias. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2015. P. 124–142.
12. Enright R.D., Lapsley D.K., Shukla D.C. Adolescent egocentrism in early and late adolescence. *Adolescence*. 2010. P. 211–221.
13. Hoffman H.L. Interaction, affect and cognition in empathy. *Emotions, cognition's and behavior*. Cambridge, 2015. P. 103–131.

REFERENCES:

1. Vasiuk K. M. (2014) Formy proiavu ehotsentryzmu v period perezhyvannia osobystistiu vikovykh kryz [Forms of manifestation of egocentrism in the period experienced of personality age crises]. *Metodolohiia doslidzhen ta suchasnisotsialni, ekonomichnii psykholohichni problem rozvytku suspilstva: [zb. nauk. pr.]*. Donetsk: Donetskyi instytut rynku ta sotsialnoi polityky. Methodology of research and modern social, economic and psychological problems of the development of society. S. 12–22 [in Ukrainian].

2. Vyigotskiy L. S. (2015) *Psihologiya razvitiya cheloveka [Psychology of human development]*. Moskva : Smyisl [in Russian].
3. Zhuravlova L. P. (2007) *Psikhologhiia empatii: [monohraf.]. [Psychology of empathy]*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDUim. I. Franka [in Ukrainian].
4. Kovalenko A. (2013) *Psikhologhiia mizhosobystisnoho vzaiemorozuminnia [Psychology of interpersonal understanding]*. Kyiv : KNUimeni T. Shevchenka [in Ukrainian].
5. Kon I. (1989) *Psihologiya ranney yunosti [Psychology of early adolescence]*. Moskva : Prosveschenie [in Russian].
6. Muhina V. (2000) *Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo [Developmental psychology: phenomenology of development, childhood, adolescence]*. Moskva : Izdatelskiytsentr "Akademiya" [in Russian].
7. Pashukova T. (2001) *Egotsentrizm: fenomenologiya zakonmernosti formirovaniya i korrektsii : [monograf.] [Egocentrism: the phenomenology of the formation and correction patterns]* Kirovograd : Tsentralno-Ukrainskoe izdatelstvo [in Russian].
8. Piaje J. (1994) *Izbrannyye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]*. Moskva : Mejdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya [in Russian].
9. Rays F. (2013) *Psihologiya podrostkovogo i yunosheskogo vozrasta [Psychology of adolescents and young men age]* SPb. : Piter [in Russian].
10. Remshmidt H. (1994) *Podrostkovyy i yunosheskiy vozrast: Problemy stanovleniya lichnosti [Teenage and youthful age: Problems of personal development]* Moskva : Mir [in Russian].
11. Chambers J.R., Suls J. (2015) The role of egocentrism and focalism in the emotional intensity bias. *Journal of Experimental Social Psychology*. 124–142.
12. Enright R.D., Lapsley D.K., Shukla D.C. (2010) *Adolescent egocentrism in early and late adolescence. Adolescence*. 211–221.
13. Hoffman H.L. (2015) *Interaction, affect and cognition in empathy. Emotions, cognition's and behavior / Lizard G.E., Kaman J., Zajonc R.B. (Eds)*. Cambridge. 103– 131.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2019.
The article was received 05 June 2019.

УДК 159.942.22
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-3-10

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АГРЕСИВНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ

Лисенко Людмила Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Lyudmilalysenko74@gmail.com
ORCID 0000-0003-1395-9715

Мета статті – представити аналіз наукових поглядів і результатів дослідження взаємозв'язку агресивності та соціально-психологічної адаптації у підлітків.

Методи дослідження для вивчення вказаної проблематики – це опитувальник А. Басса і А. Дарки, призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій. Для дослідження соціально-психологічної адаптації обрано методикю А.В. Фурмана, спрямовану на вивчення особливостей адаптації у таких життєвих сферах, як школа, сім'я, вулиця, та визначення ставлення до навколишнього світу, оточуючих людей і самого себе.

Результати дослідження за психодіагностичною методикою А. Басса і А. Дарки свідчать, що більшість учасників дослідження мають середній рівень агресивності, у дівчат показники нижчі, ніж у хлопців, тобто схильність до прояву агресії має помірний характер і зумовлена ситуативно. Рівень ворожості у межах норми, підлітки схильні проявляти негативні емоції та критичність в соціальних контактах. Результати аналізу за методикою соціально-психологічної адаптації А.В. Фурмана свідчать про середню та низьку міру адаптованості підлітків, що збільшує ризик дезадаптації. Такі психологічні проблеми ускладнюють процес соціалізації. У процесі емпіричного дослідження виявлено – чим вище рівень агресивності, тим нижче рівень соціально-психологічної адаптації та навпаки, що підтверджується результатами кореляційного аналізу.